

Поляки в українських університетах в ХІХ ст. (на прикладі Харківського університету)

Матеріал присвячений аналізу стану інтелектуальної еліти Харківського університету польського походження, їх ролі в суспільно-політичному та культурному житті міста, а також рівня їх залучення в життя польської громади. Розглядаються причини, джерела та динаміка збільшення кількості польських інтелектуалів в навчальних закладах Харкова, та особливості збереження ними власної національної ідентичності та одночасної інтеграції до прикордонного та поліетнічного харківського середовища ХІХ ст.

Ключові слова: поляки, Лівобережжя, Харківський університет, студенти, викладачі, суспільно-політичне життя.

Материал посвящен анализу состояния интеллектуальной элиты Харьковского университета польского происхождения, их роли, в общественно-политической и культурной жизни города, а также уровня их привлечения в жизнь польского общества. Рассматриваются причины, источники и динамика увеличения количества польских интеллектуалов в учебных заведениях Харькова, и особенности, сохранения ими собственной национальной идентичности и одновременной интеграции к пограничной и полиетничной харьковской среды ХІХ ст.

Ключевые слова: поляки, Левобережье, Харьковский университет, студенты, преподаватели, общественно-политическая жизнь.

This material deals with the analysis of the status of the Kharkiv University intellectual elite having the Polish origin, thereof role in the public, political and cultural life of the city, and as well the level of its involvement to the Polish community activities. Also, here are described the causes, sources and dynamics of the increase in Polish intellectuals amount in the educational institutions of Kharkiv, and the peculiarities of conservation of thereof own national identity and simultaneous integration with frontier and multiethnic environment in Kharkiv in ХІХ century.

Key words: Poles, Left-Bank Part, Kharkiv University, Students, Teachers, Public & Political Life.

Постановка¹ проблеми. ХІХ ст. в історії Російської імперії нерозривно пов'язане із спадком Речі Посполитої, який в офіційній традиції прийнято було іменувати «польським питанням». Перш за все ця проблема стосувалась Правобережжя, так званих «кресів», де поляки становили основу культурного та економічного життя регіону. На Лівобережжі ж, в тому числі в Харкові, в силу історичних обставин польські впливи були менш помітними.

Аналіз актуальних досліджень. З проголошенням незалежності України з'явилося багато робіт, присвячених правовому статусу поляків та їх розселенню на Лівобережній Україні. Це праці таких дослідників, як Кондрацький А.А. [2], Палієнко В.І. [3]. Відомий російський дослідник Горизонтов Л.Е [1] запропонував одну з найбільш цікавих сучасних розвідок, присвячених польському питанню в цілому, та регіональним особливостях, зокрема. Частина з них торкнулася проблеми розвитку культури та освіти на Харківщині в дореволюційний період. Монографія О.О. Рафальського присвячена історії національних меншин України у ХХ ст. [5]. Питанню історії Харківського університету, його ролі в громадському житті міста, етнічному складу професури та студентства присвячена наукова монографія В.С. Бакірова, В.М. Духопельникова, Б.П. Зайцева та ін., видана до 200 – річчя навчального закладу [6].

Серед польських дослідників потрібно виділити А. Кієса, який у своєму дослідженні проаналізував роль польських інтелектуалів в Харківському університеті [9]. Але, не зважаючи на значний доробок, який має сучасна історіографія стосовно питання місця польської еліти в системі суспільно-політичних та культурних відносин Лівобережжя, дослідження різних сторін діяльності польської еліти на Харківщині вимагає подальшої розробки.

Мета статті. Завданням запропонованого матеріалу є дослідження інтелектуальної еліти Харківського університету польського походження, їх ролі в суспільно-політичному та культурному житті міста, а також рівня їх залученості в життя польської громади та міста.

Виклад основного матеріалу. Про організовану польську громаду Харкова можна говорити, починаючи від початку ХІХ ст. що можна пояснити відкриттям університету, куди запрошувалися викладачі з західної Європи: французи, німці, поляки, а також поразкою польських повстань ХІХ ст., результатом яких стало насильницьке переселення десятків тисяч поляків з західних кордонів імперії вглиб Росії [7].

В кінці XIX ст. загальна кількість поляків Харкова сягала 3969 чол. (3,3 % населення міста) [4, с.1-3]. В цей час польське життя концентрувалося переважно в салонах найзаможніших родин. Вже в першій половині XIX ст. поряд с польською професурою та студентством з'являються польські артисти та учителі [12, с.276]. Творцем польського аматорського театру Харкова вважається Олександр Квятковський, а серед видатних акторів – аматорів можна також виділити Антонія Малецького, Михайла Балуцького та Зигмунта Пшибильського. Такі аматорські вистави відігравали не тільки культурну, а й суспільно значиму роль, адже створювали можливість налагодити контакти та згуртовували польську громаду Харкова.

В кінці XIX ст. в Харкові з'являються товариства, що намагалися залучити до культурно-освітньої роботи якнайбільше adeptів польського самовизначення – культурного, політичного та національного [9, с.190]. Однією із перших польських громадських організацій стало Католицьке Товариство Добродійності, утворене в 1896 р. Добродійні організації були єдиними польськими структурами на теренах Російської імперії в другій половині XIX ст., функціонування яких не заборонялось. Принагідно зазначу, що значна кількість поляків входила до аналогічних російських товариств. Основною метою католицького товариства була опіка над знедоленими поляками Харкова, але згодом довкола товариства почали гуртуватися всі польські верстви. Ідейним лідером товариства до поч. XX ст. залишався відомий харківський адвокат, Олександр Квятковський.

Активну участь в суспільному житті міста традиційно брали польські інтелектуали, що викладали та навчалися в Харківському університеті. Він був впливовим науковим осередком. Після січневого повстання 1863 р. кількість польської професури університету помітно зменшилася, однак й надалі тут працювали видатні поляки, знані не тільки в Росії, а й у всьому світі [15, с. 240]. Серед них потрібно відмітити професора фармакології Яна Станкевича, професора літератури Юзефа Пеховського, останній відомий своїм впливом на польське інтелектуальне життя Харкова. Польський дослідник Генріх Руно писав, що будинок Пеховського був чи не єдиним місцем зібрань польських студентів, яких інколи налічувалося до 30 чол. Професор вчив їх використовувати науку на користь суспільних потреб [16, с.44].

Загалом серед польської професури Харківського університету на зламі століть домінували представники природничих та медичних дисциплін (Антоній Високович, Людвіг Маровський, Теодор Опеховський, вінсентій Томашевич). Одним з найвидатніших професорів був вихованець Харківського університету Юліан Песький, видатний хірург, доктор медицини, завідуючий кафедрою і директор Клініки Хірургії Харківського університету, а в 1911-1920 рр. декан медичного факультету. Песький брав також активну участь в суспільному житті харківської громади, був секретарем та почесним членом Римо-католицького Товариства Благодійності, залишався однією з центральних постатей польської громади Харкова, постійно підтримуючи польську молоду генерацію.

Польська громада Харкова зростала, починаючи з другої половини XIX ст. Так, у другій половині 80-х рр. XX ст. збільшилась кількість польських студентів в навчальних закладах міста. За даними газети «Кгај», протягом 1886/87 навчального року в Харківському університеті навчався 91 поляк, з яких 55 (60,4%) – на медичному факультеті [10, с. 16].

Другим факультетом за кількістю поляків був правовий. З 22 поляків, що вивчали тут юриспруденцію, у 1887 р. дипломи отримали троє (всі шляхетського походження) [9, с.134]. На математичному факультеті навчалася 9 поляків, двоє з них, теж шляхтичі, закінчили університет в 1887 р. В 1888 р. Харківський університет закінчило вже 12 поляків, що свідчить про зростання кількості поляків в навчальних закладах Харкова. Серед польських студентів Харківського університету переважали вихідці з «кресів».

Загалом, у 80-х роках XIX ст. кількість польських студентів в Харківському університеті варіювалася в межах 60-70 чол. Наприклад, в 1888/89 академічному році з 1097 студентів 82 (7,5 %) були поляками [9, с.142]. Згідно з даними, що подає польський дослідник Артур Кір'яс за період з другої половини XIX ст. і до 1917 р. в Харківському університеті навчалася 1650 студентів польського походження, що було звичайно менше, ніж в університетах Москви, Києва та Петербургу [9, с.218]. Починаючи з другої половини 90-х років XIX ст. кількість студентів поляків дещо зменшилася, але коливання кількості були в межах норми (в 1894/95 навчальному році університетських аудиторіях 64 польських студенти).

Поляки у своїх прагненнях отримати освіту відзначалися мобільністю, тобто починаючи освіту в Києві, Петербурзі чи Варшаві, дипломи отримували в Харківському університеті, і навпаки. Так, наприклад, Клеменс Оконевській, почавши навчання в Варшавському університеті, згодом закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Така ж ситуація була і з Густавом Негебауером, який вступив на медичний відділ Варшавського університету, а з 1894 р. перевівся до Харкова. Таких прикладів є безліч: Станіслав Борковський, Костянтин Стецкевич, Ян Катил, Миколай Квасневський та ін. [9, с.137]. Інколи така мобільність мала і політичні мотиви. Так, наприклад, у другій половині XIX ст. 15 студентів Варшавського університету, так званих «клінщиків» (від імені одного з очільників повстання Т.Костюшка, Яна Кілінського) потрапили до Харкова у зв'язку з політичною маніфестацією до сотої річниці повстання Т.Костюшка, в якій у

своїй більшості, взяло участь студентство. Арештованим, а згодом амністованим Миколою II польським студентам дозволили продовжити навчання, але виключно в російських вузах. Більшість «кілінщиків» продовжили навчання в Києві, але були й такі, що переїхали до Харкова (Людвіг Казновський, Владислав Олевський, Станіслав Новак та ін.) [8, 386-387].

Серед польських студентів, що отримали освіту в Харківському університеті, хотілося б відзначити видатного громадського, політичного, військового та державного діяча, в майбутньому – очільника нової держави Юзефа Пілсудського, який вступив на медичний факультет в 1885 р. Разом з ним навчалося багато молодих поляків. Принагідно зазначу, що Пілсудський був не високої думки про своїх земляків. Він писав, що молодь, яка навчалася в Харкові, була досить політично індіферентна, без великих соціальних стремлень та прагнень, а ті, що їх мали, були зрусифіковані [14, с.50].

Але на думку Маріуша Пательського, відношення Пілсудського до польського студентського середовища було дуже суб'єктивне, зважаючи на радикальні погляди останнього. Він стверджує, що поляків, що брали активну участь у боротьбі з самодержавством в Харкові, на час перебування там Пілсудського, було досить багато [13, с.105].

Сам майбутній творець II Речі Посполитої пише, що його не цікавили виступи народників і він не брав у них участі, але в лютому 1886 р. в Харкові відбувся попередньо заборонений владою мітинг з приводу 25 річниці маніфесту, в якому польське студентство взяло активну участь. Серед 150 затриманих значився і Ю. Пілсудський. Зрештою, це не був його єдиний арешт за час навчання в Харківському університеті [9, с.142].

Щодо суспільно-політичної активності, то молоді польські інтелектуали Харкова традиційно як і вся молодь, швидко перейняли соціалістичними ідеалам рівності та боротьбою за соціальну справедливість. Ф.Куропатвінський у своїх мемуарах писав, що значна частина поляків, що навчалися в українських університетах Києва та Харкова, крім власних таємних товариств перебували під значним впливом анархо-соціалістичних ідей які були дуже популярні серед російської молоді [11, с.243]. Наприкінці 70-на поч. 80-х рр. XIX ст. кілька сотень польських студентів затягло у вир тероризму.

Одним із найбільш помітних діячів студентських організацій, одним із лідерів харківського осередку соціалістів був Олександр Маліновський, інженер-технолог за освітою. Він розповсюджував соціалістичні ідеї серед студентів та викладачів Технологічного інституту. Саме студенти цього навчального закладу наприкінці XIX ст. утворили патріотичну організацію «Польське Коло», яку тривалий час очолював Густав Даніловський. «Польське Коло» щороку організувало так звані «листопадівки», присвячені повстанню 1830 р. З 1896 р. починає діяти «Соціалістичне Коло», члени якого перебували на виразно незалежницьких позиціях. Крім вказаного вище Олександра Маліновського, до нього входили Станіслав Будний, Густав Данилівський, Леон Козловський, Костянтин Стецкевич.

Молоді польські інтелектуали Харкова підтримували постійний зв'язок з Королівством, звідки постійно отримували літературу, та з російськими соціалістичними організаціями, серед яких особливо популярним був Леон Козловський, студент юридичного факультету. Він був серед студентів, що особливо активно боролися за університетську автономію та політичні свободи.

З початком революції 1905-1907 рр. активізувалася і польська громада Харкова. Студенти Харкова, як найбільш активна суспільна верства, відразу ж прореагували на події Кривавої неділі масштабними страйками. Влада робила все можливе, аби заспокоїти студентів та відновити порядок в навчальних закладах, навіть повернули відібрану 1884 р. автономію університетам. Прямим наслідком студентської активності стало усунення на деякий час від навчання учасників страйків та мітингів (Станіслава Баковського, Адама Врублевського, Яна Ординського, Леопольда Маєвського та ін.). Більшість з них після закінчення визначеного владою часу поверталися до університету та закінчували навчання. Так, наприклад, від навчання був усунутий Теодор Дурач, член Соціалістичного Кола студентів-поляків та ППС. В часи бурхливих революційних подій 1905-1907 рр. організував страйки аграріїв в Харківській губернії, в 1910 р. повернувся до університету, який і закінчив в 1912 р.

Революція збудила соціальну активність і польських студентів середнього класу (міщанства), яких внаслідок лібералізації суспільно-політичного життя в університеті навчалося набагато більше. На початку століття траплялися вже і поодинокі випадки навчання в університеті представників селянського стану (Вацлав Макаревич, Зенон Недзельський, Вацлав Родзевич, Оттон Мечислав Саламоновичі).

Маніфест Миколи II 17 жовтня 1905 р. та хвиля лібералізації дали можливість полякам створювати Польські Доми, що мали гуртували польську громаду шляхом функціонування бібліотек, читалень, шкіл для дітей та дорослих. Польський Дім Харкова почав створювати бібліотеку, частину книг до якої передав Союз студентів поляків Харкова.

Початок XX ст. ознаменувався збільшенням кількості поляків, що у великій мірі пояснюється результатами подій 1905 р. та подальшим послабленням тиску самодержавства в навчальних аудиторіях Харківського університету. На трьох факультетах навчалося близько 70 поляків. Така

ситуація спостерігалася включно до 1917 р. Зигмунд Заремба, який вивчав юриспруденцію в Харкові в часи першої світової війни згадував, що серед студентів знаходилася велика група поляків, розсіяна по факультетах [18, с.212].

Підсумовуючи, хотілося б зазначити, що інтелігенція відігравала помітну роль в суспільному та культурному житті польської громади Харкова. Польське культурно-освітнє життя Харкова вирувало завдяки великій кількості інженерів, лікарів, адвокатів, професури та студентства [17, 144].

Загалом, периферійне розташування Харкова по відношенню до Королівства Польського, а також його поліетнічність вплинули на формування толерантного ставлення до інтелігенції (в особі, перш за все, студентства) неросійського походження та загалом до польської громади міста.

Кількість польських студентів Харківського університету постійно зростала. Найбільше їх було на медичному факультеті. Дещо менше вивчали юриспруденцію. Найменше, в порівнянні з іншими факультетами навчалося поляків на історико-філологічному відділі, що можна у великій мірі пояснити статутом 1884 р., який класичні мови визначив як основні предмети, а це шкодило іншим гуманітарним дисциплінам, а також вузьким профілем факультету [9, с.216]. Хоча, існує велика ймовірність, що насправді перші два факультети традиційно обирали євреї через традиційно прикладний аспект використання майбутньої професії. А так як до викладання, як правило, допускали тільки осіб слов'янського походження та православного віросповідання, то євреї реєструючи себе під польськими прізвищами. Однак це питання потребує додаткових досліджень.

У своїй більшості польські студенти Харківського університету були вихідцями з кресової шляхти, і лише наплив молоді з міст Королівства, починаючи з 1864 р. змінив ситуацію. Кількість студентів недворянського походження з 4,6 % в 1865 р. зросла в 1895 р. до 35,1 % (серед них було кілька десятків поляків-міщан, а подекуди навіть селян) [9, с. 216].

Сильною підтримкою для польської інтелектуальної молоді Харкова починаючи з кінця XIX ст. були польські громадські інституції, такі як Римо-католицьке Товариство Благочинності, до складу якого входила як університетська професура (Теодор Опеховський, Юліан Песький), так і студенти (Вітольд Абрамович). На хвилі лібералізації суспільно-політичного життя, як наслідку революційних подій 1905 р., в 1908 р. утворився Польський Дім, який протягом 10 років відіграв важливу роль культурного та суспільного осередку польської громади Харкова.

Висновки. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що серед професури та студентства університету на зламі століть була значна група поляків, що брали активну участь в культурному житті вузу та міста загалом. Саме вони визначали життя польської громади, намагаючись зберегти власну національну ідентичність в умовах поліетнічності та бездержавності та водночас логічно інтегруватись в систему харківського суспільства XIX ст. Але потрібно зазначити, що зберігаючи польську ідентичність, переважна більшість інтелектуалів-поляків Харкова не лишались осторонь суспільного життя міста, а навпаки брали в ньому активну участь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше. (XIX-нач. XX вв.) / Горизонтов Л.Е. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
2. Кондрацький А.А. Поляки на Україні в X-XIX ст./Кондрацький А.А.// Укр. істор. жур. – 1991.- № 12. – С.83-96.
3. Палієнко В.І. Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці XIX-XX ст. / Палієнко В.І. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998.- 78 с.;
4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897. Т. XLVII: Харьковская губерния. СПб.: Изд. Центр. стат. ком-та, 1904. – 300 с.
5. Рафальський О.О. Національні меншини України в XX столітті: Історіографічний нарис / Рафальський О.О.- К.: Поліс, 2000. – 447 с.
6. Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна за 200 років / [В.С. Бакіров, В.М. Духопельников, Б.П. Зайцев та ін.] – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
7. Храбустовський А. Римо-католицький кафедральний собор Успіння Пресвятої Діви Марії [Електронний ресурс]: CREDO, католицький часопис. – 2011. – Режим доступу: <http://www.credo-ua.org/2011/02/41420>
8. Beylin K. Warszawy dni powszednie 1800-1914 / Beylin K. Warszawa: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1985. – 543 s.
9. Kijas A. Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805-1917 / Kijas A. – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Redakcja Wydawnictw, 2008. – 258 s.
10. Kraj, 1887, nr.48. – s.16
11. Kuropatwiński F. Ze wspomnień młodości 1875-1893 / Kuropatwiński F. // Księga Pamiątkowa Siedlczan (1844-1905). Warszawa, 1927. – S. 243-276.
12. Patek A. Polska diaspora w Rosji do 1917 r. / Patek A. – Krakow , 2011. – 350 s.

13. Patelski M. Józefa Piłsudskiego studia na uniwersytecie w Charkowie, Przyczyny wyboru uczelni oraz środowisko akademickie / Patelski M // Polska w Rosji – Rosja w Polsce, stosunki polityczne. Poznań, 2003. – S. 105 – 119.
14. Piłsudski J. Jak zostałem socjalistą, Pisma zbiorowe / Piłsudski J.t.II, Warszawa 1937. – 435 s.
15. Rojewicz J., polsko-rosyjskie powiązania naukowe (1725-1918) / Rojewicz J. Wrocław: Ossolineum, 1984. – 384 s.
16. Runo H. Polacy w uniwersytecie w połowie zeszłego stulecia / Runo H. Moskwa, 1905. – 240 s.
17. Tomaszewicz T. Ze wspomnień lekarza / Tomaszewicz T. Warszawa, 1965. – 326 s.
18. Zaremba Z. Wspomnienia pokolenia przełomu / Zaremba Z. Kraków-Wrocław, 1983. – 431 s.